

Ю. В. Білоусов*

СТРУКТУРА СПРАВ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВИМ ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Новелізація цивільного процесуального законодавства не могла не зачепити перегляд такого виду провадження у цивільному процесі, як окреме. Серед категорій справ окремого провадження з'являються нові, старі переглядаються, а подекуди ряд з них взагалі виключається із цього виду провадження.

Взаємозв'язок норм матеріального та процесуального права простежується у тому, що віднесення безспірних проваджень до цивільної юрисдикції суду актами матеріального права, як правило, супроводжується внесенням відповідних змін та доповнень до цивільного процесуального законодавства. Однак динамічний розвиток нормотворення актів матеріального права не завжди супроводжується встановленням відповідного процесуального механізму розгляду та вирішення справ, віднесених до категорій окремого провадження. Яскравим прикладом стала кодифікація цивільного процесуального законодавства, яка стала органічним продовженням кодифікації цивільного та сімейного законодавства.

Процеси нормотворення у справах окремого провадження постійно перебувають у центрі уваги науки цивільного процесуального права, а зважаючи на пов'язаність цих справ із матеріальним правом, досліджуються й іншими галузями юридичної науки (цивільного, сімейного, земельного та ін.).

В українській науці цивільного процесуального права загальні теоретичні та прикладні питання окремого провадження, а також особливості розгляду та вирішення таких справ були предметом дисертаційних досліджень таких учених, як С. Фурса (Провадження у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, 1997), Г. Світличної (Підготовка до судового розгляду справ окремого провадження, 1997), І. Удальцової (Окреме провадження та проблеми визнання громадянина обмежено дієздатним або недієздатним, 1999), О. Грабовської (Особливості судочинства про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України, 2005) та деяких інших. Деякі питання у цьому контексті розглядалися у дисертаціях В. Магницького (Принцип змагальності у цивільному судочинстві, 1995), М. Омельченка (Принцип об'єктивної істини цивільного процесуального права України, 1996), К. Гусарова (Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності, 2000), П. Тимченка (Проблеми судової підвідомчості, 2000), Г. Тимченка (Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав, 2002), Н. Сакари (Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах, 2006), Н. Бондаренко-Зелінської (Підготовка цивільних справ до судового розгляду як стадія цивільного процесу, 2007) та ін.

Особливості розгляду та вирішення справ окремого провадження розглядаються у навчальній літературі, а також у науково-практичних коментарях ЦПК України¹. Але вся система окремого провадження в післякодифікаційний

© Білоусов Ю. В., 2007

* завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Хмельницького університету управління та права, завідувач Подільської лабораторії Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Авторами основних є С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Угриновська, В. М. Кравчук, В. І. Тертишников.

період, а також взаємозв'язок актів матеріального та процесуального права не була предметом достатньо глибокого наукового аналізу.

Виходячи зі змісту актів цивільного процесуального права, *справи окремого провадження*, що підпадають під цивільну юрисдикцію суду, *можна поділити на три групи*:

1) справи, порядок розгляду і вирішення яких визначений цивільним процесуальним законодавством (ч. 2 ст. 234 ЦПК України);

2) справи, що тільки поіменовані у ЦПК України, а особливості їх розгляду визначені іншими актами законодавства (ч. 3 ст. 234 ЦПК України);

3) інші справи у випадках, встановлених законом (ч. 3 ст. 234 ЦПК України).

У ч. 2 ст. 234 ЦПК України закріплено перелік *справ, порядок розгляду і вирішення яких визначений окремими главами розділу IV ЦПК України*.

Порівняно із ЦПК України редакції 1963 року у чинному процесуальному законодавстві з'явилися такі нові категорії справ окремого провадження, як справи про: надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; відновлення прав на втрачені векселі; передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність; визнання спадщини відумерлою; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу; розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

Переважна більшість цих нових категорій справ окремого провадження запроваджена у зв'язку із проведенням кодифікації цивільного законодавства і, відповідно, переглядом механізму правового регулювання цивільних відносин. Так, у ЦПК України 1963 р. не визначалося порядку розгляду справи про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, однак Законом України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року було встановлено судову процедуру її вирішення.

Крім того, із набранням чинності ЦПК України із переліку справ окремого провадження вилучено справи про встановлення неправильності запису в актах громадянського (нині — цивільного) стану, а також справи про оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні. Скарги, заяви щодо нотаріальних дій чи відмови у їх вчиненні, подані до набрання чинності ЦПК України відповідно до гл. 39 ЦПК України 1963 р., розглядаються за правилами позовного провадження. Заяви і скарги у справах щодо відмови органу державної реєстрації актів цивільного стану внести виправлення в актовий запис цивільного стану, подані до набрання чинності ЦПК України за правилами, встановленими гл. 36 ЦПК України 1963 р., розглядаються у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України (п.п. 8, 9 Прикінцевих та перехідних положень ЦПК України).

Другу групу справ окремого провадження складають *справи, які тільки перераховані (поіменовані) у ЦПК України*. На них поширюють свою дію загальні правила про порядок розгляду справ окремого провадження (ст. 235 ЦПК України). Особливості ж розгляду кожної окремої справи визначаються іншими нормативно-правовими актами. До цієї групи належать справи про:

- 1) надання права на шлюб (ст. 23 СК України);
- 2) розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК України);
- 3) поновлення шлюбу після його розірвання (ст. 117 СК України)²;

² Ця категорія справ залишилась поіменованою ЦПК України, однак відповідно до Закону України від 22 грудня 2006 року «Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України» (Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 10. — Ст. 87) стаття 117 Сімейного кодексу України, яка передбачала можливість поновлення шлюбу після його розірвання, виключена. У зв'язку з цим втрачена доцільність вказівки на цю категорію справ у самому ЦПК України.

4) встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя (ст. 119 СК України).

Справи про надання права на шлюб. Відповідно до ст. 23 СК України право на шлюб мають особи, які досягли шлюбного віку (ст. 22 СК України), але в окремих випадках за рішенням суду такого права може набувати і неповнолітня особа.

Виходячи із положень чинного законодавства і суті цієї категорії справ, можна визначити такі її особливості.

Заявником у справах про надання права на шлюб є фізична особа у віці від чотирнадцяти до сімнадцяти років (для жінок) і до вісімнадцяти років (для чоловіків).

У цій справі проблемним видається можливість застосування інституту процесуального представництва інтересів такої неповнолітньої особи (законного чи договірною). На наш погляд, воно є неможливим. Так, не можна залучати законних представників при вирішенні питання про надання права на шлюб, зважаючи на те, що у сімейних правовідносинах особи, які досягли чотирнадцяти років (неповнолітні), відповідно до ч. 2 ст. 29 ЦПК України, ч. 1 ст. 18 СК України мають достатню цивільну процесуальну дієздатність для самостійної участі у розгляді цієї справи. Договірне представництво не може застосовуватися зважаючи на те, що вступ у шлюб є дією, яка не може бути вчинена через представника. З цього слід зробити висновок, що і заява про надання права на шлюб не може бути подана через представника. Але це не виключає залучення для юридичного консультування щодо реалізації цивільних процесуальних прав та виконання обов'язків заявника (неповнолітньої особи) особи, яка надає правову допомогу (ст. 56 ЦПК України).

У заяві про надання права на шлюб мають бути викладені обставини, які обґрунтовують відповідність укладення шлюбу інтересам неповнолітньої особи, а також відомості про особу, з якою заявник бажає зареєструвати шлюб. *До заяви додаються* документи, що підтверджують необхідність набуття права на шлюб (наприклад, довідка про вагітність, свідоцтво про народження дитини).

Законом не визначено суду, до якого повинна подаватися заява про надання права на шлюб. Зважаючи на відсутність відповідача у справі, а також можливість зареєструвати шлюб у будь-якому державному органі реєстрації актів цивільного стану (ч. 1 ст. 28 СК України), таку справу слід визнати *відсутною* суду за місцем проживання заявника.

Після відкриття провадження у справі *суд повинен залучити* до участі у ній як заінтересованих осіб батьків (усиновлювачів) чи піклувальника, оскільки вони зобов'язані захищати права неповнолітньої особи³, а також органи опіки та піклування. Як заінтересована особа може бути залучена до участі у справі й особа, з якою заявник бажає укласти шлюб.

Слід звернути увагу, що думка батьків (усиновлювачів, піклувальника) щодо доцільності надання їх дитині (підопічному) права на шлюб не має вирішального значення, а може лише сприяти встановленню дійсних обставин справи, з'ясуванню відповідності надання цього права інтересам неповнолітнього.

Зважаючи на те, що законом особлива увага приділяється дослідженню саме відповідності укладення шлюбу інтересам неповнолітньої особи, необхідно визнати, що предметом розгляду в суді має бути не доцільність надання заявнику

³ Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. — К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003. — С. 71; Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Є. О. Харитонова. — Х.: Одісей, 2006. — С. 50.

абстрактного права на шлюб, внаслідок якого він отримає право одружитися з будь-ким, з ким забажає, а доцільність надання неповнолітньому права на шлюб з конкретною особою.

Відмова суду у задоволенні відповідної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою про надання права на шлюб з іншою особою чи з інших підстав або міркувань.

Із набранням рішенням суду законної сили особа набуває права на шлюб, внаслідок якого вона може зареєструвати шлюб із конкретною особою, вказаною у рішенні. Водночас це не зобов'язує заявника подавати заяву про реєстрацію шлюбу.

Копія рішення суду про надання права на шлюб не направляється до державного органу реєстрації актів цивільного стану, адже, по-перше, новітнім сімейним законодавством надано право реєструвати шлюб у будь-якому органі реєстрації актів цивільного стану, а, по-друге, особи можуть і не подавати заяву про реєстрацію шлюбу, оскільки однією із засад його укладення є добровільність (ст. 24 СК України).

Справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей. Сімейним законодавством (ст. 109 СК України) передбачено можливість розірвання судом шлюбу між подружжям, яке має дітей, у спрощеному порядку за наявності таких умов у сукупності:

1) подружжя має спільне бажання розірвати шлюб, яке виражається у поданій до суду відповідній спільній заяві;

2) між подружжям вирішені всі питання, пов'язані з місцем проживання дітей, забезпеченням умов їх життя, а також їх вихованням;

3) після розірвання шлюбу не будуть порушені особисті та майнові права жодного з подружжя, а також права їх дітей.

Заявниками у цій справі є тільки подружжя — особи, які перебувають в офіційно зареєстрованому шлюбі (ст. 21 СК України).

Підсудність справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, не визначена законом, але може обиратися подружжям за місцем їх спільного проживання або проживання одного з них.

До суду *подається спільна заява* подружжя про розірвання шлюбу, до якої має бути доданий *письмовий договір* про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їх життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Законодавець передбачив обов'язкову нотаріально посвідчену форму для договору між подружжям про розмір аліментів на дитину (ч. 2 ст. 109 СК України).

Після відкриття провадження у справі суд вирішує питання про залучення до справи дітей. Це питання повинно визначатися судом з урахуванням доцільності участі дітей у судових засіданнях, зважаючи на їх вік, психічний стан та інші фактори, що мають значення. Участь дітей у справі про розірвання шлюбу спрямована не на встановлення питань, пов'язаних із шлюбними відносинами, та можливості чи доцільності їх збереження, а для вирішення питання про їх місце проживання та обсяг утримання. Для забезпечення інтересів дітей обов'язковою є участь у справі органів опіки та піклування.

Участь заявників у розгляді справи слід визнати також обов'язковою, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 109 СК України суд повинен встановити, що подана до суду заява відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їх особисті та майнові права.

Після спливу місячного строку з дня подання подружжям заяви про розірвання шлюбу суд має призначити судові засідання. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати свою заяву (ч. 4 ст. 109 СК

України). Причому заява може бути відкликана як обома з подружжя, так і кожним із них окремо. У будь-якому з цих випадків суд повинен постановити ухвалу про повернення заяви, що не перешкоджатиме подружжю у будь-який час у майбутньому звернутися із заявою про розірвання шлюбу у порядку окремого чи позовного провадження.

Під час розгляду цієї справи суд не має з'ясовувати причин розірвання шлюбу, вживати заходів до примирення подружжя або будь-яким іншим чином втручатися в їх особисте життя⁴. Для ухвалення рішення про розірвання шлюбу суд повинен лише встановити, що:

1) заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка;
2) після розірвання шлюбу не будуть порушені особисті та майнові права жодного з подружжя;

3) після розірвання шлюбу не будуть порушені права дітей цього подружжя.

У СК України, звичайно, не визначається порядок набрання рішенням суду про розірвання шлюбу законної сили. Деякі вчені вважають, що воно повинно набирати законної сили одразу ж після проголошення⁵, однак у цивільному процесуальному законодавстві не встановлюється винятків щодо реалізації права на апеляційне оскарження. Зважаючи на це, рішення суду у такій справі набирає законної сили за загальними правилами (ст. 223 ЦПК України).

Справи про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя. У сімейному законодавстві існує інститут роздільного проживання — сепарація (ст. 119 СК України). Він може бути встановлений у судовому порядку з ініціативи як обох із подружжя, так і одного з них.

Однак у порядку окремого провадження вирішуються лише питання щодо встановлення окремого проживання за спільною заявою подружжя, тобто у разі, коли існує обопільне бажання жінки і чоловіка встановити такий режим правовідносин між ними. Справи про встановлення режиму окремого проживання за ініціативою одного із подружжя розглядаються виключно у порядку позовного провадження, оскільки передбачають наявність спору.

Заявниками у справі про встановлення режиму окремого проживання є подружжя, причому до суду їм потрібно подати спільну заяву. Не виключена можливість подання заяви через представника.

Під час судового розгляду необхідно встановити обставини неможливості чи небажання дружини та (або) чоловіка проживати спільно.

Судове засідання проводиться за участю заявників та заінтересованих осіб, серед яких, наприклад, можуть бути діти. Дітей можна залучати до участі у справі, коли потрібно вирішити питання з приводу того, з ким із подружжя вони проживатимуть, яким чином батьки будуть їх утримувати і виховувати (особливо той із батьків, який не проживатиме із дітьми).

Потрібно звернути увагу, що інститут окремого проживання подружжя не передбачає необхідності попередньо домовлятися дружині та чоловікові щодо утримання і місця проживання дітей. Хоча у літературі пропонується суду відкладати розгляд справи до вирішення подружжям цього питання⁶. Питання про місце проживання дітей, порядок їх утримання і виховання вирішуються подружжям (батьками дітей) окремо і можуть стати предметом окремого судового розгляду, але вже в порядку позовного, а не окремого провадження.

⁴ Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За ред. Є. О. Харитонова. — Х.: Одиссей, 2006. — С. 190–191.

⁵ Роговська З. В. Вказ. праця. — С. 228.

⁶ Там само. — С. 245–246.

Відповідно до ч. 2 ст. 119 СК України режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя.

За спільною заявою чи заявою одного із подружжя рішення суду про встановлення режиму роздільного провадження скасовується. Порядком окремого провадження можуть бути скасовані тільки ті рішення, які ухвалені за спільною заявою подружжя. У всіх інших випадках справи вирішуються у позовному провадженні.

Підсумовуючи наведене, слід зробити висновок, що цивільне процесуальне законодавство не повинно обмежуватися виключно закріпленням переліку справ, які повинні розглядатися у порядку окремого провадження, а визначати процесуальні особливості розгляду та вирішення цих справ. Зміни у матеріальному праві повинні тягнути за собою зміни та доповнення у процесуальному законодавстві, законодавець повинен ці процеси синхронізувати, адже у протилежному випадку це може призводити до формування розрізненої судової практики, порушення судами норм процесуального права, неправильного застосування норм матеріального права, що у подальшому можуть призводити до скасування судових рішень.

У цьому контексті на певні критичні зауваження заслуговує положення ч. 3 ст. 234 ЦПК України, в якому визначається, що *у порядку цього виду судочинства можуть розглядатися й інші справи*, якщо відповідно до актів законодавства вони підпадають під цивільну юрисдикцію суду. Однак особливості розгляду та вирішення таких справ не визначені ЦПК України, тим паче вони навіть у ньому не поіменовані. Віднесення цих справ до окремого провадження, порядок їх розгляду і вирішення визначається іншим законом. Хоча, здебільшого, у законодавстві не зазначається у порядку якого провадження має бути розглянута та чи інша справа у суді. Тому з'ясування належності тієї чи іншої справи до цієї групи може здійснюватися за ознаками, визначеними поняттям і суттю окремого провадження (ч. 1 ст. 234 ЦПК України). Як приклади таких справ у літературі наводяться справи про надання права на побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав (ст. 168 СК України), про зміну мети установи (ст. 103 ЦК України)⁷. Ця ситуація взагалі не може бути визнана як сприйнятна в аспекті розмежування норм матеріального та процесуального права.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 8 від 1 березня 2007 року)*

⁷ Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. — К.: Істина, 2006. — С. 635.